

Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri

The Anatolian Reaction to the American Missionaries and This Effect to Ottoman-American Relationship

Nejla Günay*

Özet

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilk ilişkiler Amerikalı tüccarlar vasıtasıyla kuruldu. İki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin artmasıyla Amerikalılar Osmanlı Ermenileriyle yakınlaşma fırsatı buldu. Bunu kullanarak Ermenileri Protestan mezhebine sokmak için Anadolu'da misyonerlik faaliyetlerine başladılar. Misyonerlerin çalışmaları sonucunda Anadolu'da hem Protestan olan Ermenilerin sayısı hem de Ermeni isyanları arttı. Bu da Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında zaman zaman siyasî kriz yaşanmasına sebep oldu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri, Misyoner, Ermeni, Tazminat.

Abstract

The first relationship between USA with Ottoman Empire was established by American Merchant. Increase of this Commercial relationship caused to approach of American people to Armenians people. America practiced to missionaries activities in Anatolia for changing Armenians from Gregorian to Protestant. These activities caused to increase of Protestant number and Armenian insurgence which provoked to political crises some times between USA and Ottoman Empire.

Key Words: Ottoman Empire, USA, Missioners, Armenian, Indemnity

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilk ilişkisi Amerikalı tüccarlar vasıtasıyla kuruldu. 1797 yılında, Amerikan bayrağı taşıyan ilk Amerikan gemisi İzmir'e geldi. O yıllarda iki devlet arasında henüz bir ticaret anlaşması veya resmî bir ilişki olmadığından ilk Amerikan gemileri, Türkiye'de İngiliz Levant Company gemilerine tanınan haklardan ve ayrıcalıklardan yararlan-

* Okt.Dr. Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü. ngunay@gazi.edu.tr.

Gazi

Akademik
Bakış

107

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

dılar. Sanki İngiliz gemileriymiş gibi kabul edildiler. Bunun sonucunda hiçbir güçlkle karşılaşmadıkları gibi İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu tarafından korundular.¹ Bundan sonra birçok Amerikan gemisi İzmir Limanı'na geldi ve İngiliz gemilerine verilen ayrıcalıklardan ve kapitülasyonlardan yararlanarak İzmir'de ticaret şirketleri kurmaya başladı. Bunların sayısı 1824 yılında dörde çıktı.²Daha sonra Osmanlı ülkesine gelen konsolos ve diplomatlar, ikili ilişkilerin artmasını sağladı.³

İki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin iyice artmasıyla 1830 yılında, iki devlet arasında ilk ticaret antlaşması imzalandı ve bunu 1862 yılında imzalanan diğer ticaret antlaşması izledi. 1830 yılında yapılan ticaret anlaşmasıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne en ayrıcalıklı devlet statüsü tanındı ve tüm imtiyazlardan yararlanma imkânı tanındı. Öte yandan, antlaşmanın üçüncü maddesiyle Amerika Birleşik Devletleri'ne, Osmanlı Devleti'nin hiçbir müdahalesi olmadan her milletten ve dinden simsar kullanabilme hakkının verilmesiyle, bu devlet, Osmanlı Ermenilerine ve Rumlarına yakınlaşma fırsatını elde etti.⁴Giderek Amerika'dan alınan ve Amerika'ya satılan mallar çeşitlendi. Amerikan –Türk ticaret hacmi arttı. Bu çeşitlenmeye ve büyümeye göre Amerikalılarla iş yapan Türkiye Ermenilerinin sayısı da durmadan arttı. Türkiye'de, Amerikan tüccarlarla çalışan oldukça geniş bir Ermeni aracı, komisyoncu, toptancı, perakendeci, simsar zümresi doğdu. Bu zümre, zamanla zenginleşerek Amerikan tüccarlarının kazancından daha fazla pay almaya başladı.⁵İki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin hızlı gelişmesi ve yapılan ticarî anlaşmalar sonucu, 1876 yılında, ABD ile ticaret, hacmi bakımından dördüncü sırada yer alıyordu.⁶

Amerikalıların Ermenilere yakınlaşmasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Ermenileri himaye etmeye, hatta kendi vatandaşlığına çekmeye başladı.⁷ XIX. yüzyıl ortalarına doğru, İstanbul, İzmir gibi ticaret merkezlerinde 100–200 kişilik Amerikan kolonileri oluştu. Bu kolonilerin içinde yer alan Ermeniler birer

1 Bilal N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yay., 1985, s. 80.

2 Şimşir, a.g.b, s. 80.

3 İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, Ocak Yay., 1993, s. 120.

4 Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, TTK Yay., 1991, s. 1-14.

5 Şimşir, Ermeni Propagandasının Amerika, s. 82.

6 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, sayı 14, 1981, s. 87.

7 Armaoğlu, a.g.e, s. 17-19.

ikişer, Amerikan vatandaşlığına geçti.⁸ ABD, vatandaşı olan tüccarlara ayrıcalıklı ticaret yapma hakkı veren “Berat(Protégé)” adı verilen bir belgeyi konsolosları aracılığıyla Osmanlı vatandaşı olan Ermenilere dağıtmaya başladı. Böylece Ermeniler devlete ödemeleri gereken vergiyi ödemekten kurtuldular. Osmanlı hükûmeti Amerika Birleşik Devletleri’ni uyararak Ermenilere berat belgesi dağıtılmamasını istedi.⁹

1870’li yılların sonundan itibaren Amerikalı misyonerlerin teşvikiyle, özellikle Doğu Anadolu’daki köylerde yaşayan sıradan halk, bu ülkeye göç etmeye başladı. Osmanlı hükûmeti bu konuda tedbirler alsa da Osmanlı Ermenilerinin Amerika Birleşik Devletleri’ne göç etmelerini engelleyemedi.¹⁰Göç eden Ermenilerin sayısı yıllar içinde arttı. Amerikan resmî göç kayıtlarına göre 1874’te sadece sekiz Ermeni Amerika Birleşik Devletleri’ne giriş yapmışken bu sayı 1881’de 20’ye, 1890’da 2000’e yükseldi. Her ne kadar, 1892’den itibaren Osmanlı Devleti’nin göçü engelleme yönündeki çabaları nedeniyle 1892–1900 döneminde göçte bir yavaşlama görüldüyse de, yolculuk fiyatlarının düşmesi ve II. Meşrutiyet’in ilanından sonra bu engellerin kaldırılmasıyla XX. yüzyılın ilk yıllarında, Ermeni göçünde büyük patlama yaşandı. Göç edenlerin sayısı 1900’de 3962 iken, 1909’da 7794’e ve 1913’te 24220’ye çıktı. Böylece 1834–1914 arasında göç eden Ermenilerin toplam sayısı 66000’i aştı.¹¹

Protestan misyonerler Amerika Birleşik Devletleri(ABD), Almanya ve İngiltere tarafından yönlendiriliyorlardı. Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı Devleti’ne ilk gelişleri, 1810’da Boston’da kurulan “American Board of Commisioners for Foreign Missions” adlı misyoner örgütünün, 1819 yılında, Osmanlı topraklarını programına alması ile oldu.¹² Bunun sonucunda, 1820’lerden itibaren Amerikalı misyonerler, akın akın Osmanlı topraklarına gelmeye başladılar ve ilk merkezlerini İzmir’de açtılar.¹³

Ermenilerin Protestanlıkla ilk temasları 1821 yılında Amerikan Misyonerler Kurulu’na bağlı rahip Parsons ile gerçekleşmiş ve Ermeniler arasında Protestanlık yayılmaya başlamıştı. Daha sonra misyoner Dwight, Ermenice öğrendi ve Ermeni tarihi ile ilgili araştırmalar yaparak Ermeniler konusunda uzmanlaştı. Boston’a gönderdiği raporda, Ermenilerin ilerlemeye açık bir mil-

8 Şimşir, a.g.b, s. 82.

9 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, İmge Yay., 2001, s. 227.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Anadoludan Amerikaya Ermeni Göçü(1834-1915)*, İstanbul, IQ Yay., 2007.

11 Erhan, *Türk-Amerikan...*, s. 305.

12 Hale Şıvgın, *19.Yüzyılda Gaziantep*, Ankara, 1997, s. 74.

13 Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul, Aktüel, 2004, s. 59-60.

let olduğunu, Ermeni gençler için okul açılması ve ders kitapları hazırlanması gerektiğini yazdı. Misyonerlerin Ermenilere yönelmesinin sebepleri arasında, Osmanlı Devleti'nin halkın eğitim ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması, Ermeni sınıfları arasında yaşanan problemler ve misyonerlerin Ermeni kilisesi ile doğrudan çatışmaya girmemesi de vardı.¹⁴

Öte yandan, 1850 yılında Osmanlı Protestanlarına "millet" statüsünün verilmesi¹⁵ ve Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki siyasi durumu, Anadolu'daki misyoner faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Amerikalı misyonerler, önce eğitim, sonra sağlık hizmetleri geliştirerek halkla daha yakın ilişkiler kurmaya çalıştılar.¹⁶ Protestan Ermeniler, kendi cemaatlerinin devlet tarafından kabul görmesinden sonra hiçbir korku duymadan, serbestçe hareket etme fırsatı bulduklarından, Protestan okullarına duyulan talep arttı.¹⁷ "American Board of Commisioners for Foreign Missions" da bu durumdan faydalanmak üzere Anadolu'ya yönelik girişimlerini artırdı.¹⁸ Bunu başarabilmek için Anadolu'ya gönderilen Amerikan misyonerlerinin sayısı artırıldı. Anadolu'da 1836 yılında 41 misyoner görev yaparken 1836–1844 arasında 54 misyonerin daha görevlendirilmesiyle bu sayı 95'e yükseldi. Anadolu'daki Amerikalı misyonerlerin sayısı 1875'te 137'ye, 1890'da 177'ye 1913'te 209'a yükseldi.¹⁹

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu değişti. Bundan sonra her şeye rağmen yaşatılması gereken hasta adam gitmiş, yerine paylaşılacak mirası öne çıkılmış "ölümcül bir hasta adam" gelmişti. Dolayısıyla Anadolu'da görev yapan Amerikalı misyonerler için de yeni bir dönem başlamaktaydı. Amerikan misyoneri Trowbridge, 1872 yılında kaleme aldığı bir raporunda şunları söylemektedir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması uzun süredir Avrupa'daki genel barış için zorunlu sayılmıştır. İmparatorluğun dağılmasını önlemek için büyük fedakârlıklara katlanıl-

14 Dilşen İnce Erdoğan, "XIX. Yüzyılda Ermeni İsyanlarının Çıkmasında Rol Oynayan Görünmeyen Tehlike: Misyonerler", *Türk Yurdu*, cilt 26, sayı 225, Mayıs 2006, s. 69.

15 Gülnihal Bozkurt, "Alman-İngiliz ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914), Ankara, TTK Yay., 1996, s. 178.

16 Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, sayı 3, 1992, s. 3.

17 Bazı Ermenilerin Protestanlık mezhebine geçmeye başlamaları Ermeniler arasında huzursuzluk yaşanmasına sebep oldu. Ermeni Cemaati, mezhep değiştiren Ermenilere iyi gözle bakmıyordu. Mezhep değiştirmelerin önüne geçmek için çeşitli tedbirler alıyorlardı. Hatta zaman zaman bu konudaki şikâyetlerini Osmanlı makamlarına iletiyorlardı. Bkz. BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdare Kalemi (DH. MUI.), 6-2/22, (1328 B 27 / 3 Ağustos 1910).

18 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 15.

19 Çağrı Erhan, "Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries", *The United States and the Middle East: Culturel Encounters*, Yale University Press, 2001, p.317.

mıştır. Bununla birlikte, tamamen kokuşmuş bir yönetimi veya halkı uzun süre muhafaza etmek imkânsızdır. Dolayısıyla Türk İmparatorluğunun ahlakî reformasyonu Avrupa'nın ortak çıkarları yönünden büyük önem taşımaktadır. Böyle bir reformasyonun gerçekleştirilebilmesi mümkün görünmektedir; ülkenin sözde Hristiyan toplumlarında bunun için bir temel vardır. Türkiye'nin tüm nüfusunun yaklaşık yarısı Rum, Ermeni ve Bulgarlardan oluşmaktadır. Amerikalılar ve diğer misyonerler bu toplumlar içinde uzun süredir çalışmaktadırlar ve özellikle Ermeniler arasında başarılı olmuşlardır. Yukarıda belirtilen doğrultuda operasyonlarını genişletmeyi önermektedirler ve bunu yaparken de Amerika'dakiler kadar İngiltere'deki dostlarının işbirliğine güvenmektedirler.²⁰

Bundan sonra tüm okullarında verdikleri eğitimle bir taraftan Ermeni milli bilincinin oluşmasına katkıda bulunan misyonerler bir taraftan da bağımsız bir devlet olmalarına inandıkları bu halkla ilgili her türlü gelişmeyi Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa kamuoyuna aktardılar.²¹

Anadolu'da, bu sebeplerin tesiriyle özellikle 1890'lı yıllarda Ermeni isyanları çıktı. O zamana kadar genelde huzurlu bir hayata alışık olan Anadolu insanı*, bu acıların müsebbibi olarak gördüğü kişilere, hatta kurumlara karşı öfke duymaya başladı. Olayların şiddetinin artması, halkın tepkisini çeken bazı kurumların tahrip edilmesine sebep oldu. Amerikan misyonerlerine Anadolu'da gösterilen tepkiler ve bunun Türk-Amerikan ilişkilerine yansımalarının bu makalede ele alınması düşünülen boyutu, ya sadece Osmanlı arşivindeki belgelerden bir kısmına²² ya da sadece Amerikan arşivlerine²³ dayanarak çalışılmıştır. Bu çalışmada Anadolu halkının muhatap olduğu misyonerlik faaliyetlerine karşı tepkisi özellikle 1895 yılının Kasım ayında Harput ve Maraş'ta meydana gelen olaylar açısından ele alınacaktır. Bu olaylar sonucunda Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nden tazminat talebi ve bu hususla ilgili olarak iki devlet arasında yapılan yazışmalar Osmanlı arşivi belgeleri ışığında incelenecek ve bu belgeler daha önce yayınlanmış* olan Amerikan arşiv belgeleriyle karşılaştırılacaktır. Bu çalışma ile konunun Türk ve Amerikan belgelerinin bir arada kullanılmasıyla eksik kalan noktalarının

20 Kocabaşoğlu, a.g.e, s. 89-90.

21 Nejla Günay, Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları, İstanbul, IQ Yay., 2007, s. 192-193.

* Burada sadece Müslümanlar algılanmamalıdır. Çünkü Ermeniler de mezhep değiştirmelere sebep oldukları için misyonerlere öfke duyuyorlardı. Bkz. Davut Kılıç, Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasında Dinî ve Siyasî Mücadeleler, Ankara, ASAM, 2000; Günay, a.g.e, s. 124-128. Ermeni Patrikhanesi'nin, misyonerlerin kendi cemaati üzerinde faaliyet göstermesini engelleme girişimleri için bkz. Erhan, a.g.m., s. 321-323.

22 Erdal Açıkse, Amerikalıların Harput'daki Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara, TTK Yay., 2003.

23 Erhan, a.g.e; Nurşen Mazıcı, ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921, İstanbul, Pozitif Yay., 2005.

* Erhan, a.g.e.

gazi

Akademik
Bakış

111

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

tamamlanması ve özellikle Osmanlı hariciyesinin hangi sebeplerle nasıl bir yol izlediği ve verdiği psikolojik savaşın ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anadolu'da Amerikan Misyonerlerine Gösterilen Tepkiler

1890'lı yıllarda Doğu ve İç Anadolu'da bulunan Amerikan misyoner okullarının sayısı arttı. Buna paralel olarak Ermeni milliyetçi hareketlerinin de artması, bu okulların öğrencileri ve mezunlarının Ermeni milliyetçileriyle bağlantılı olduklarının belirlenmesi hem yerli halkın hem de Osmanlı hükûmetinin bu okullara bakış açısını değiştirdi. Merzifon Amerikan Koleji'nde çalışan iki Ermeni öğretmen Ermeni milliyetçilerine yardım ettikleri gerekçesiyle 1893 yılında tutuklandı.²⁴ Aynı zamanda kolej binasına zarar verilmesi Amerika Birleşik Devletlerinin tepki göstermesine sebep oldu. Osmanlı hükûmeti, bu tepkiyi azaltmak için Merzifon Koleji'ne verilen zararı tazmin ederek 500 Osmanlı Lirası ödedi. Öte yandan Sivas Amerikan Konsolosu Jewett ve İstanbul elçiliği sekreteri Newsberry'nin kefil olmasıyla tutuklu iki Ermeni öğretmeni serbest bıraktı.²⁵

Misyonerlere karşı halkın tepki göstermesiyle ilgili diğer bir haber Bitlis'ten geldi. Bitlis'teki Amerikan misyonerleri Şubat 1895'te, İngiltere Konsolosu aracılığıyla, Amerika Birleşik Devletleri elçisi Terrell'e hayatlarının tehlikede olduğunu bildirdiler. Misyonerlere göre, Sason olaylarından kendilerini sorumlu tutan Müslümanlar, her an bir saldırıda bulunabilirlerdi.²⁶ Bunun arkasından Beyrut'taki Amerikan Konsolosu Gibson, Maraş, Haçin, Antep ve Urfa'da bazı Amerikan vatandaşlarının saldırıya uğradığını bildirdi.²⁷ Çok geçmeden Washington Sefaretinden Babialî'ye çekilen telgrafta Merzifon, Harput ve Maraş'ta "Amerikan mekteplerinin yağmalandığı ve ibadet yerlerinin yakıldığı" haber verildi.²⁸ Bölgede yaşayan Amerikalılar söz konusu zararın Kürtler tarafından verilmiş olduğunu, Osmanlı askerlerinin de seyirci kaldığını savunuyorlardı.²⁹

Misyonerlere Gösterilen Tepkilerin Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri

Terrell, yukarıda bahsedilen gelişmelerin haber alınmasından sonra Sadrazam Said Paşa'ya bir nota vererek Osmanlı ülkesindeki Amerikalıların can ve

24 Açıkse, a.g.e, s. 245.

25 Erhan, a.g.m, s. 331. Açıkse, tutuklanan iki Ermeni öğretmenin Osmanlı vatandaşı olması sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri'nin bu konuda Monroe Doktrini sebebiyle suskun kaldığı kanaatindedir. Bkz. Açıkse, a.g.e, s. 250.

26 Erhan, a.g.e, s. , 320.

27 Erhan, a.g.e, s. 320.

28 BOA. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.), 73 /22 (1895 1 28).

29 Erhan, a.g.e, s. 325.

mal güvenliklerinin tehlikede olduğunu vurguladı ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını istedi.³⁰ Bunun üzerine Babiali, "Memâlik-i Şahane" de bulunan Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin sağlanacağına dair teminat verdi.³¹ Buna rağmen Amerikan hükûmetinin, misyonerlerin can ve mal güvenliğini sağlamakla da yükümlü olan Maraş Jandarma Kumandanının Maraş'taki olayları yatıştırmakta yetersiz kaldığı gerekçesiyle görevden alınmasını talep etmesi³² Osmanlı hükûmetince iç işlerine karışılması olarak yorumlandı ve büyük şaşkınlık yarattı.

Aslında başta American Board of Commisioners for Foreign Missions olmak üzere birçok misyoner kuruluşunun, Amerika Birleşik Devletleri hükûmetine arka arkaya yaptığı şikâyetler Babiali'nin verdiği güvenceyi yetersiz kılmaktaydı. Washington, Nisan başında, *Marblehead* ve *San Fransisco* savaş gemilerinin İzmir, Adana, İskenderun ve Beyrut limanlarını ziyaret ederek Osmanlı hükûmetine gözdağı vermesini kararlaştırdı.³³ Gemilerin Osmanlı limanlarına ulaşması üzerine³⁴ Babiali Terrell'den ziyaretin sebebini sorduğunda, Terrell, geminin dostane sebeplerle geldiğini bildirirken bu tür savaş gemilerinin uzak bölgelerdeki Amerikan çıkarlarının korunması için imal edilmiş olduğunu vurgulayarak ziyaretin ardındaki gerçek nedeni ima etti.³⁵

Diplomasi alanında Osmanlı Devleti'ni sıkıştıran Amerika Birleşik Devletleri, Kasım ayı sonlarında Amerikan müesseselerine verilen zararın Osmanlı hükûmeti tarafından tazmin edilmesini istedi.³⁶ Bu konuda Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile Amerikalı yetkililer arasında birçok yazışma yapıldı. Osmanlı hükûmeti, meydana gelen olayların sorumluluğunu kabul etmedi. 4 Aralık'ta Osmanlı hariciyesi tarafından Terrell'e verilen notada, Harput ve Maraş olaylarında, Osmanlı askerlerinin Amerikan vatandaşlarını korumak için büyük çaba gösterdiğini, Amerikan binalarının ise olayların başlangıcında Ermeni ihtilalciler tarafından yakıldığını,³⁷ dolayısıyla

30 Erhan, a.g.e, s. 321'den naklen NARA, M-46, Mar.14,1895.

31 BOA. HR. SYS. 73 /23 (1895 1 28).

32 BOA. HR. SYS. 73 /43 (1895 12 4).

33 Erhan, a.g.e, s. 321'den naklen F.R., 1895:1242, Apr.4, 1895, Apr.8,1895.

34 Amerikan Elçisi Terrell, İzmir'de bulunan Amerikan filosunu 22 Aralık 1895'te ziyaret etti. Bkz. BOA. HR.SYS., 36/24 (30 12 1895).

35 Erhan, a.g.e, s. 322'den naklen NARA, M-46, Apr.21.

36 BOA. HR. SYS. 73 /77 (1896 3 25). Talep olunan tazminat miktarının 21870 Osmanlı lirası olduğu hakkında bkz. BOA. HR. SYS.73 /57 (1896 1 29).

37 Açıkse, Osmanlı Devleti'nin olaylarda Müslümanların suçlu olduğunu kabul edip söz konusu binaların tamir edilmesine izin vermek suretiyle eskisinden çok daha büyük ve ihtişamlı binalar yapılmasına göz yumduğunu ve hatta bu tamiratın giderlerinin tazminat ödemeyi kabul etmesinden dolayı Osmanlı bütçesinden karşılandığı kanaatindedir. Bkz. Açıkse, a.g.e, s. 265, 276.

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

Osmanlı Devleti'nin tazminat ödeme durumunda olmadığını bildirdi.³⁸ Fakat Harput ve Maraş'taki Amerikan misyonerlerinden İstanbul Elçiliği'ne gönderilen mektuplarda, sorumluluğun binaları yakan Kürtlere ve misyonları korumakla görevli oldukları hâlde seyirci kaldıkları iddiasıyla Türklere ait olduğu vurgulanmaktaydı.³⁹

Baskıların yoğunluğu konunun Amerikan Senatosu'nda görüşülmesine yol açtı. Görüşmeler sonunda Amerika Birleşik Devletleri Senatosu, Berlin Antlaşmasınının 61 ve 62. maddeleriyle yükümlülük altına girmesine rağmen gerekli reformları yapmayan Babıali'ye, antlaşmanın imzacı devletlerinin baskı yapmasını sağlamak, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin sağlanması için gerekli önlemleri alma ve uğranılan zararın tazmin edilmesi için daha etkili girişimlerde bulunma kararlarını aldı.⁴⁰

Osmanlı Devleti, iç işlerine karışılmasını engellemek için konunun daha da uzamasına mani olmak istiyordu. Bu sebeple Anadolu'da yaşayan tüm Amerikalıların Osmanlı askerlerince korunacağı Amerikalılara bildirildi.⁴¹ Bütün bu iyi niyet göstergelerine rağmen misyonerlerin Amerikan hükümetini tahrik etmesinin önüne geçilemedi. Amerikalı misyonerler, konuyu sürekli gündemde tutup hükümetlerinden can ve mal güvenliklerinin sağlanabilmesi için İskenderun Limanı'na bir savaş gemisi göndermesini dahi talep ettiler.⁴²

Amerikan Senatosu, karar aldığı şekilde Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını artırdı, Harput ve Maraş'ta meydana gelen olaylarda ahalinin Amerikan müesseselerine zarar verdiği, üstelik askerlerin herhangi bir tedbir almayarak bu duruma seyirci kaldıkları ifade edildi. Osmanlı Devleti'nin tazminat ödemesi gereği yeniden bildirildi.⁴³ Osmanlı hükümeti; Hariciye Nezareti ve Washington Sefareti kanalıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne, Ermenilerin çıkardıkları olaylar sırasında zarar gören Amerikan müesseselerine saldıran-

38 BOA. HR. SYS. 73 /49 (1895 12 29). Ayrıca bkz. BOA. HR. SYS. 73/65 (1896 2 26).

39 Erhan, a.g.e, s. 325'ten naklen NARA, M-46, Dec.4, 1895. Misyonerler bir taraftan hükümetlerini Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik ederken bir taraftan da çeşitli gazetelere Türklere karalayan yazılar yazarak kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Harput misyoneri James Barton'un "Herald" gazetesinde çıkan yazısı buna bir örnektir. Bkz. BOA. HR. SYS. 73 /79 (1896 3 28).

40 Erhan, a.g.e, s. 327'den naklen C.R.Senate, c.28, 54-1, 1895-96.959.

41 BOA. HR. SYS. 74 /22 (1896 8 11).

42 BOA. HR. SYS. 74 /26 (1896 8 22).

43 Amerikalılar, konu ile ilgili olarak Washington Sefareti'ne bir nota verdiler. Osmanlı Hariciyesi'ne Washington Sefaretinden gönderilen ve tazminat ödenmesi talebini konu alan bu notanın Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiş metni için bkz. BOA. HR. SYS. 74 /40 (16 Kasım 1896). Ayrıca bkz. BOA. Babıali Evrak Odası Sadaret Mektubi Mühime Kalemi (A.MKT. MHM.), 538/127 (1314 B 3/8 Aralık 1896).

ların, olayları çıkaran Ermeni isyancılar olduğunu, Osmanlı asker ve memurlarının iddia edildiği gibi herhangi bir ihmalinin olmadığını, dolayısıyla, talep edilen tazminatın Osmanlı Devleti tarafından ödenmeyeceğini ilettiler.⁴⁴

Konunun, Amerikan Senatosunda görüşülmesinden sonra senato üyeleri, konuyu, basit bir tazminat meselesi olarak değil daha çok, bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması için Osmanlı Devleti üzerinde baskı vesilesi olarak değerlendirdiler.⁴⁵ Amerika Birleşik Devletleri'nde bu gelişmeler olurken İstanbul'daki Amerikan elçisi Terrell de daha önceki uzlaşmacı tavrını bırakarak olaylar sırasında Amerikalıların uğradıkları zararın ödenmesinin ve başka zararların ortaya çıkmasının önüne geçilmesinin, ancak bir güç gösterisiyle sağlanabileceğine dair raporlar göndermekteydi. Fakat Terrell'in görüşleriyle, misyonerler ve birçok Kongre üyesinin görüşleri arasında temel bir farklılık göze çarpmaktaydı: Terrell, sorunu Amerikan vatandaşlarının gördükleri zararların tazmin edilmesinden ve bunların yeni zararlar görmemesinden ibaret sayarken diğerleri tazminat konusunu genel olarak Ermeni sorunuyla birlikte ele almakta ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermeni sorununun çözümü için Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesini istemekteydiler. Büyükelçi Terrell ise bir Amerikan müdahalesinin tek amacının, Amerikan çıkarlarını korumak olması gerektiğini ve bunun ötesine geçilmemesini savunmaktaydı.⁴⁶

Babıali'nin Harput ve Maraş'taki zararlar nedeniyle tazminat ödeme-ye yanaşmaması,⁴⁷ zaten kamuoyu ve kongre baskısı altında bulunan ABD hükümetini daha etkili adımlar atmaya yöneltti. Amerika Birleşik Devletleri hükümeti müdahale ihtimalinden dolayı Mart 1896'da Terrell'den, Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmlara ve İstanbul çevresindeki askerî birliklere ilişkin ayrıntılı bilgi istemişti. Ulaşabildiği bilgileri Washington'a yollayan Terrell, müdahale olacaksa amacının ve sınırlarının çok iyi tespit edilmesi konusundaki görüşlerini tekrarladı.⁴⁸

20 Kasım'da Osmanlı Devleti'nin Washington Büyükelçisi Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanına, olaylarda Osmanlı halkının ve askerlerinin bir suçu olmadığını, hatta bazı misyonerlerin olaylar sonrasında, koruyucu ve yatıştırıcı tutumlarından dolayı Osmanlı askerlerine teşekkür ettiklerini belirterek tazminat ödemeyeceklerini söylediyse de Amerika Birleşik Devletleri hükümeti Osmanlı Devleti'nin tazminat ödememe gerekçelerini

44 BOA. HR. SYS. 74 /41 (20 Kasım 1896).

45 Erhan, a.g.e, s. 327.

46 Erhan, a.g.e, s. 329'dan naklen NARA, M-46, Jan.7, 1986.

47 Bu konudaki bir başka belge için bkz. BOA. HR. SYS. 74 /42 (20 Kasım 1896).

48 Erhan, a.g.e, s. 329'dan naklen NARA, M-46, Mar.9, 1986.

görsel

Akademik
Bakış

115

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

kabul etmedi.⁴⁹ 3 Aralık 1896 günü Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile görüşen Amerika Birleşik Devletleri İstanbul elçisi Terrell, tazminat isteklerini bir kez daha yineleyerek o gün cevap almadığı takdirde, Osmanlı Devleti ile müzakerelere imkânının ortadan kalktığını Washington'a bildireceğini ifade etti. Bunun üzerine Babiali, herhangi bir yükümlülük altına girmeyecek şekilde hazırlanmış cevabî bir notayı Amerika Birleşik Devletleri elçiliğine sundu.⁵⁰ Ertesi gün Osmanlı Devleti'nin Washington Büyükelçisi Amerikan Dışişlerine çağrılarak Amerikan hükûmetinin bu konudaki hassasiyeti ve kararlılığını İstanbul'a iletmesi istendi.⁵¹ 23 Aralık'ta Tevfik Paşa ile bir kez daha görüşen elçi Terrell'e, Amerikan taleplerinin kabul edilmesinin güç olduğu, çünkü bunu gören Avrupa devletlerinin, kendi taleplerinin de kabul edilmesi için baskı yapmalarından çekinildiği ifade edildi.⁵²

1898 yılı sonunda İstanbul'a atanan yeni Amerikan elçisi Strauss'a da hükûmeti tarafından tazminat konusunu çözmesi talimatı verildi. Strauss, bir yandan tazminat konusunda ısrarcı bir tutum sergilerken bir yandan da abartılı bulunduğu miktarın düzeltilmesi için çaba göstermeye başladı. Harput ve Maraş okullarının müdürleriyle yazışmalarda bulunan Strauss, gerçekten de talep edilen miktarın, uğranılan zarardan %25 daha fazla olduğunu gördü. Bunun üzerine Babiali ile yaptığı görüşmelerde eskisine göre daha az bir miktar talep etti.⁵³

Tazminatın ödenmemesi hâlinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuvvet kullanmaya kararlı olduğunu anlayan Osmanlı hükûmeti, sorunu biraz daha sürüncemede bıraktıktan sonra Haziran 1901'de 19 000⁵⁴ sterlin mikta-

49 BOA. HR. SYS. 74 /46 (3 Aralık 1896).

50 Erhan, a.g.e, s. 332'den naklen NARA, M-46, Dec3, 1896.

51 BOA. HR. SYS. 74 /47 (4 Aralık 1896).

52 Erhan, a.g.e, s. 332'den naklen NARA, M-46, Dec.23, 1896. 1896 yılında Erzurum, Bitlis, Maraş, Elazığ ve daha birçok yerde yaşanan Ermeni isyanları sırasında bazı misyoner kurumları zarar gördü. Bunlar arasında Fransa'nın himayesinde olan Cizvit, Katolik ve Latin rahiplerinin kilise, mektep ve manastırları da vardı. Elazığ ve Maraş'ta bulunan Latin ve Katolıklara ait çeşitli müesseselerin zarar görmesiyle, onların koruyucusu durumunda olan Fransa, Osmanlı Devleti'nden adı geçen müesseselerin tamir ve tazmin edilmesini istedi. Bkz. BOA. Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK. AZJ.) ,55 /102 (t.y.). Osmanlı Devleti, bu talep üzerine yaptığı incelemede, Erzurum ve Bitlis'te bahsedilen özelliklere sahip müessese olmadığını, Maraş Sancağında Yenice kale nahiyesinde Fransisken rahiplerine ait mektep ve mabet bulunduğunu, fakat bunların ruhsatsız olmaları sebebiyle yasal dayanakları olmadığını, dolayısıyla taleplerinin karşılanmayacağını Paris Büyükelçiliği aracılığı ile Fransa'ya ilettili. Bkz. BOA. Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK. BŞK.), 48 /68 (1314 C 5 / 11 Kasım 1896).

53 Erhan, a.g.e, s. 334'ten naklen NARA. M-46, Nov. 9, 1898.

54 Ödenen tazminat miktarının 83.600 Amerikan Doları olduğu hakkında bkz. Mazıcı, a.g.e, s. 29.

rında bir tutarı tazminat karşılığı olarak Amerika Birleşik Devletleri elçisine ödedi.⁵⁵

19 Temmuz 1902 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul Büyükelçisi Leishman, Hariciye Nazırı Tefik Paşa'ya bir nota vererek Maraş'ta yaşayan Amerikan misyonerlerinden Mr. Lee'nin 28 Nisan gecesinde ahırında çıkan yangının kasıtlı olarak çıkarıldığını, Maraş'taki yöneticilerin konuyla ilgilenmediklerini ifade etti ve Osmanlı ülkesinde yaşayan Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin sağlanması konusunda gereken titizliğin gösterilmesini istedi. Tefik Paşa, 30 Temmuz'da Mr. Eddy'e bir mektup yazarak Maraş'ta, Mr. Lee'nin ahırındaki yangının kasıtlı çıkarılmadığı, yangın haberinin alınmasından sonra jandarma ve diğer askerî birliklerin yangın yerine sevk edilerek yangının yayılmasını önledikleri ve söndürülmesi için çaba sarf ettiklerini, ayrıca idarecilerin üzerlerine düşeni yaptıklarını, Mr. Lee'nin yaylaya gittiği dönemde evinin bir jandarma tarafından korunması talebinin de karşılandığını bildirdi.⁵⁶

Sonuç

Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını korumak ve geliştirmek için Hristiyan azınlıkları özellikle Ermenileri kullanma yolunu seçti. Misyonerlerin Ermeniler üzerindeki etkinliğinin artması Ermeni Patrikhane-sini rahatsız etti.

Misyonerlerin açtıkları okullarda Ermeni bağımsızlık hareketine yönelik çalışmalar yapmalarından dolayı onların faaliyetleri Osmanlı hükûmeti ve Müslüman halkı rahatsız etmekteydi.

Ermeni isyanlarının çıktığı yerlerde bulunan Amerikalı misyonerlere ait binalar ve onların evlerinin saldırıya uğraması sonucunda söz konusu yerlerde maddi hasar meydana geldi.

Osmanlı hükûmeti, Amerika Birleşik Devletleri'nin tazminat taleplerini Amerikalı misyonerlere ait binalara saldıranların Ermeni isyancılar olduğunu iddia ederek bunu geri çevirdi. Ancak Amerikan hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini sağlamakla yükümlü olduğunu, bu yüzden meydana gelen zararı ödemek zorunda olduğunu Hariciye Nezareti'ne bildirdi.

Bağımsız Ermeni devleti kurulması için uğraşanlar bu durumu bir fırsat olarak değerlendirip Amerikan Senatosu'nun Osmanlı Devleti'ne Ermeni islahatı konusunda karar almasını sağladılar. Osmanlı hükûmeti, binalarının

⁵⁵ Erhan, a.g.e, s. 335'ten naklen NARA, M-46, Jun.12, 1901.

⁵⁶ BOA. HR. SYS. 83/45 (30 Eylül 1902).

Gazi

Akademik
Bakış

117

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

zarar gördüğü gerekçesiyle tazminat talebinde bulunan Fransa'yı kesin bir dille reddetmesine rağmen aynı tavrı işi Ermeni ıslahatı konusuna getirmeye çalışan Amerikalılara karşı gösteremedi. Çünkü Padişah II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek bir konu olarak gördüğü Ermeni ıslahatının gündeme sokulmasından rahatsızlık duydu. Bunu önlemek için Amerikalıların talebi yerine getirilerek Harput ve Maraş'ta bulunan Amerikan binalarına verilen zarardan dolayı 19 bin İngiliz Sterlini tazminat ödendi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA. HR.SYS., 36/24 (30 12 1895).
BOA. HR.SYS. 73 /22 (1895 1 28).
BOA. HR.SYS. 73 /23 (1895 1 28).
BOA. HR.SYS. 73 /43 (1895 12 4).
BOA. HR.SYS. 73 /77 (1896 3 25).
BOA. HR. SYS.73 /57 (1896 1 29).
BOA. HR.SYS. 73 /49 (1895 12 29).
BOA. HR.SYS. 73/65 (1896 2 26).
BOA.HR.SYS. 73 /79 (1896 3 28).
BOA. HR. SYS. 74 /22 (1896 8 11).
BOA. HR. SYS. 74 /26 (1896 8 22).
BOA. HR. SYS. 74 /40 (16 Kasım 1896).
BOA. HR.SYS. 74 /41 (20 Kasım 1896).
BOA. HR.SYS. 74 /42 (20 Kasım 1896).
BOA. HR.SYS. 74 /46 (3 Aralık 1896).
BOA. HR.SYS. 74 /47 (4 Aralık 1896).
BOA. HR. SYS. 83/45 (30 Eylül 1902).
BOA. A.MKT.MHM, 538/127 (1314 B 3/8 Aralık 1896).
BOA. Y.PRK.AZJ. ,55 /102 (t.y.).
BOA. Y.PRK.BŞK. 48 /68 (1314 C 5 / 11 Kasım 1896).
BOA, DH. MUİ, 6-2/22, (1328 B 27 / 3 Ağustos 1910).

Tetkik Eserler

- AÇIKSES Erdal, Amerikalıların Harput'daki Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara, TTK Yay., 2003.
- AKGÜN Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, sayı 3, 1992, s.1-16.
- AKTER Ahmet, *Tehcir Öncesi Anadoludan Amerikaya Ermeni Göçü(1834-1915)*, İstanbul, IQ Yay., 2007.
- ARMAOĞLU Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, TTK Yay., 1991.
- BOZKURT Gülnihal, "Alman-İngiliz ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gay-

Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri

rimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu(1839-1914), Ankara, TTK Yay., 1996.

ERDOĞAN Dilşen İnce, "XIX. Yüzyılda Ermeni İsyanlarının Çıkmasında Rol Oynayan Görünmeyen Tehlike: Misyonerler", *Türk Yurdu*, cilt 26, sayı 225, Mayıs 2006, s.67-72.

ERHAN Çağrı, "Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries", *The United States and the Middle East: Cultural Encounters*, Yale University Press, 2001, pp.315-341.

ERHAN Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, İmge Yay., 2001.

GÜNAY Nejla, Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları, İstanbul, İO Yay., 2007.

HAYDAROĞLU İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, Ocak Yay., 1993.

KANTARCI Şenol, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul, Aktüel, 2004.

KILIÇ Davut, Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasında Dinî ve Siyasî Mücadeleler, Ankara, ASAM, 2000.

KOCABAŞOĞLU Uygur, *Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

ORTAYLI İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, sayı 14, 1981, s.87-96.

ŞIVGIN Hale, *19. Yüzyılda Gaziantep*, Ankara, 1997.

ŞİMŞİR Bilal N., "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yay., 1985, s.79-124.

Gazi

Akademik
Bakış

119

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008